

SOMOGY

IRODALOM • MŰVÉSZET • KULTÚRA

ÜNNEPELJETEK • ÜNNEPELJETEK • ÜNNEPELJETEK

A tartalomból

BALÁS Béla • CSOÓRI Sándor • ELMER István • HERNÁDI Miklós
PAPP Vilmos • SCHWEITZER József

írása

Vers

BERTÓK László • DUSA Lajos • GALAMBOSI László • GARAI István
HÁRS Ernő • KÁNYÁDI Sándor • KAUTZKY Norbert • KERÉK Imre
LACKFY János • MARAFKÓ László • MÉHES Károly • PINTÉR Lajos
SÁRÁNDI József • VALLATÓ Géza

Szép próza

ANNA Mária • BISZTRAY Ádám • BÓHM Antal • CSERNÁK Árpád
LÉVAY Erzsébet • SEPSY Judit

Tanulmány

V. GILBERT Edit • RÓNAY László

Interjú

„Áldott szép pünkösdek gyönyörű ideje...”

EGYED Emese • LÁZÁR Ervin • NAGY Gáspár • TÖRÖK József

Dokumentum

ILLYÉS Gyula és GÁL István levelezése II.

Cikk

SALAMON Nándor • TÜSKÉS Gábor

Kritika

CSÚRÖS Miklós • KABDEBÓ Tamás • KÓNYA Orsolya • TÓTH Károly
VADAS Gyula

Kép

GICZY János • ÓSZE András • SZÁNTÓ Piroska • SZÁSZ Endre
SZIKRA János • TÜCHERT Lajos • UDVARDI Erzsébet • WÜRTZ Ádám

Híreink • A szerkesztő jegyzete

XXV. ÉVFOLYAM 1997. NOV.-DEC. 6. SZÁM

Az andocsi zarándoklatok a XVIII. században

Andocs a XVIII. század eleje óta a Dél-Dunántúl egyik jelentős zarándokhelye. Keletkezése és története szorosan összefügg az ország török megszállásával, valamint a vallásos élet kereteinek újjászervezésével a török alóli felszabadulást követő időszakban. A viszonylag kedvező forrásadottságok lehetőséget adnak arra, hogy az andocsi zarándoklatokat nem csupán a barokk kori vallásosság reprezentatív megnyilvánulásaként mutassuk be, hanem mint egy korszak és egy régió társadalmi, kulturális és gazdasági folyamatainak indikátorát értelmezzük.

A kegyhely története a XVII. század közepére nyúlik vissza, amikor a XIII. századi település XV. század végén épült gótikus kápolnája középpontjává vált a jezsuiták ún. andocsi török missziójának. Jakusich György veszprémi püspök 1640 körül a bécsi jezsuita tartományfőnöktől kért segítséget a Somogy megyei területek lelki gondozásához, melynek nyomán a már évtizedek óta működő pécsi misszióból 1642-ben Horvát János jezsuitát küldték Andocsra. Horvát a veszprémi püspök megbízásából Andocsról gondozta többek között a koppányi, kaposvári, somogyvári, simontornyai és kanizsai körzeteket. Összesen ötvenhat települést látogatott, s ő tett először említést a régóta üres és elhagyott andocsi plébánia Mindenszentek kápolnájáról, benne a csodatévő Mária-szoborral. 1665–1681 között Horvát Miklós vezette a missziót, aki búcsúengedélyt kért a kápolna számára, s ezzel megvetette az alapját a zarándoklatoknak. A török kiűzése után a jezsuitákat visszarendelték Pécsre, s a hely harminc éven át egyházi gondozás nélkül maradt.

Jelentős ösztönzést adott a zarándoklatoknak, hogy Volkra János veszprémi püspök 1716-ban négy ferencset küldött Andocsra, s rájuk bízta a hely gondozását. Az első házfőnök Gyarmati Sámuel volt, akinek Volkra fennhatósága alá rendelte Nágocs és Zics filiákat. A ferencesek engedélyt kaptak kolostor építésére, s a püspök kötelességükké tette a Mária-tisztelet növelését. Az andocsi nemeseknek és a megyei papságnak meghagyta, hogy törvényes plébánosoknak tekintsék a ferenceseket. A kápolna három harangját 1719-ben maga Volkra szentelte fel, a következő évben pedig száz aranyat adott a kolostor építésére. Ugyanebben az évben Dominkovits Albert ferencesnek misszionáriusi megbízást adott az egész egyházmegye területére, s ellátta a szükséges joghatóságokkal. 1725-ben a ferencesek új kolostort kezdtek építeni, amin mintegy tizenöt évig dolgoztak. A középkori kápolnához csatlakozó templom alapkövét 1739-ben rakták le. Az elkészült templomot Padányi Bíró Márton veszprémi püspök szentelte fel 1747. december 17-én Nagyboldogasszony tiszteletére. Az 1746-ban készült főoltáron helyezték el a Máriát, mint Angyalok Királynéját, karján a gyermek Jézussal ábrázoló középkori kegyszobrot, melléje kétoldalt Dorottya és Ágota vértanú szentek szobrai állították.

A zarándoklatok történetében fontos szerepet játszik a kegyhely eredeti legendája. Ennek központi eleme az ún. Loreto- (égi szállítás) motívum, amely szerint az andocsi kápolnát angyalok hozták jelenlegi helyére. A motívum végső forrása az a legenda, amely szerint 1291-ben a szent család názáreti házáat a török veszély elől angyalok előbb a dalmáciai Tërzátóba, majd onnan az itáliai Loretóba szállították. Loreto már a XIII. században zarándokhelynek számított, majd a kultusz jelentősen fellendült, amikor a hely gondozását 1554-ben jezsuiták vették át. Az ide látogató főurak svájci, bajor, osztrák, cseh és magyar területen egymás után építették a loretoi kápolna pontos mását, s a speciális szokásformákat is létrehozó kultusz fokozatosan a török támadás elleni védekezés egyik szimbolikus formájává vált. A Loreto-kápol-

nák Európa-szerte azonos, az eredetét lehetőség szerint pontosan követő építészeti megoldásokat mutatnak. A templomok, kápolnák égi szállítására utaló ún. Loreto-motívum azonban egy idő után függetlenné vált a kötött építészeti formától, és olyan kegyhelyhez is hozzákapcsolódott, ahol ilyen együttes nem található.

Ez a motívum a barokk kori zárándokhelyek legendájának egyik gyakori eleme, s szerepel például a búcsúszentlászlói eredetlegendában. De míg ez utóbbi helyen a motívum a kegyhely legendájának csupán egyik mozzanata, és korabeli forrásokkal nem rendelkezünk róla, Andocsra az egész legenda eköré rendeződik, s a XVIII. század elejétől írott forrásokban is nyomon követhető. Első említése Volkra János 1719-ben a ferenceseknek írt levelében található, amely szerint az andocsi templom „a lakosok elbeszélése szerint alapzat nélkül látszik állni. Mint a hagyomány tartja, angyalok hozták ide, s éjjelenként angyalok éneke hangzik fel, és világosság tündöklék benne.” A legendáról 1727-ben megemlékezik a nagyszombati jezsuita kollégium historia domusa. A jezsuita költő és történetíró, Kazy Ferenc 1741-ben közölt változata szerint a kápolnát „nem emberi kezek” a kalocsai tartományból vitték Andocsra, mivel eredeti helyén egy kálvinista ember ökreit az oltárhoz kötötte és megszentelteténítette. Tudomásunk szerint ez a legenda első nyomtatott megjelenése, ami a későbbiekben alapja lehetett a további elterjedésének és a folklorizálódásnak. Lényegében Kazyhoz hasonló módon adja elő a történetet Telek József Sárlos Boldogasszony napján mondott nyolcadik prédikációjában, amely 1769-ben jelent meg nyomtatásban. Telek előadásának középpontjába nem az Andocsra vitt kápolnát állította, hanem az annak helyén 1713-ban Kecskemét határában, különféle csodás események nyomán a hívek adományából emelt kápolna történetét. Az egy ideig Kecskeméten is működő ferences szónok itt egy olyan helyi legendát örökölt meg, amely jelzi az andocsi kápolna eredetlegendájának alföldi ismertségét.

Az andocsi historia domus szerzője 1778-ban a Kósa Ferenc ferences rendtörténész által lejegyzett oklevelek másolataira hivatkozva írt a kápolna eredetéről. Új motívum, hogy amikor a ferencesek meg akarták tudni az igazságot ~~egy~~ kápolnáról, egy száz év körüli kalocsai telepes elmondta: a kápolna Kalocsáról került ide, ahol az alapjait ő még látta. A feljegyzés itt hivatkozik Csombárdi Mihály jezsuita föltehetően kézíratos, előttünk ismeretlen munkájára, amely szerint a kápolnát Isten a kálvinisták elől menekítette Andocsra. Mindezek alapján föltételezhető, hogy a legenda kialakulása a török hódoltság alatt/után Andocsra került Kalocsa/Kecskemét környéki telepésekkel és a kegyhelyet elsőként gondozó jezsuitákkal áll összefüggésben. A XVIII–XIX. század fordulóján a legenda ponyvanyomtatványokon is megjelent, kialakult a kalocsaiak rendszeres andocsi zárándoklata, s a hely vonzáskörzete Kalocsa közvetítésével egész Bács megyére is kiterjedt.

A zárándoklatok XVIII. századi lefolyásáról és szerkezetváltozásáról a csodás gyógyulások (mirákulumok) feljegyzései adják a legtöbb felvilágosítást. Ilyen feljegyzések az 1720–1766 közötti időből állnak rendelkezésre. A leglátogatottabb ünnep Andocsra a templom búcsúkiváltsággal ellátott tituláris ünnepe, Nagyboldogasszony napja volt. A beteg zárándokokat az andocsi ferencesek speciális áldásban részesítették. A kegyszobor közelében a magyar szentek ábrázolásait helyezték el, így Mária tisztelete más kegyhelyekhez hasonlóan (pld. Bodajk, Győr, Sümeg, Szeged) itt is összefonódott a magyar szentek kultuszával. A kegyhelyen kordás társulat működött, amely kiváltságai révén ugyancsak hozzájárult a hely vonzerejének növeléséhez. A mirákulum-feljegyzések rögzítették a zárándokok által felajánlott adományokat. Ezek aránya Andocsra alacsonyabb volt az átlagosnál, ami a zárándokok többségének alacsony társadalmi állapotára utal. A kegyszoborra szánt ruhaadomány szokása csak a XIX. században terjedt el, amikor ezekből az adományokból a kultusz-tárgynak egész ruhátára jött létre.

A kérő jellegű zárandoklatok aránya a köszönő zárandoklatokkal szemben tíz százalék körül mozgott, ami azt mutatja, hogy Andocsra túlnyomórészt köszönetet mondani, hálát adni mentek. A köszönő zárandoklatok túlsúlya következtetni enged a patrónusról alkotott elképzelésre: a köszönő zárandoklat annak a felfogásnak a kifejezője, amely szerint a szükséghelyzetben lévő a patrónus segítségét helytől függetlenül, bárhol meg tudja tapasztalni. A zárandokok között csaknem minden társadalmi réteg képviselve volt, a legnagyobb számban azonban a paraszti réteghez tartozók keresték fel a kegyhelyet. A nem és kor szerinti megoszlás alapján a női zárandokok aránya kb. 20%-kal magasabb volt a férfiakénál, s a férfiak arányát valamivel a gyermekeké is meghaladta.

Az andocsi zárandoklatok és a kegyhelyet gondozó ferencesek jelentős szerepet játszottak a Dél-Dunántúli felekezeti viszonyainak alakulásában. A ferencesek 1727–1791 között többé-kevésbé rendszeresen vezették az ún. áttértek jegyzékét. Az első, föltehetően 1722-ből származó bejegyzés a korábbi feljegyzések alapján közli az addig áttértek összlétszámát. 1723–1735 között a ferencesek egy-egy év kihagyásával évenként vagy kétévenként közlik az áttértek számát. 1738-tól általában megadják az áttérés pontos idejét, az áttértek nevét, korábbi felekezetét, ritkábban foglalkozását, származási helyét, valamint az áttérést tanúsító szerzetes nevét. Az 1734–1762 közötti adatok ismeretlen ok miatt, az 1776–1788 közöttiek föltehetően a szerzetesrendelet érintő állami intézkedések miatt hiányoznak a feljegyzésből. A jegyzék számadatai nem teljesen pontosak: 1742 után például egy bejegyzést találunk, amely szerint 1725–1742 között összesen 678 személy tért át, ezzel szemben a jegyzék 1722-től eddig az időpontig összesen 647 esetet említ. Ezeket az egy év anyagát összegző adatokat mindig az év első hónapjaiban rögzítették, s lehetséges, hogy egy másik, ma már ismeretlen forrásból, részben tévesen másolták át azokat. A pontatlanság abból is adódhat, hogy a jelentős nagyságú területet bejáró kolduló ferencesek útközben is térítettek, és ezeket az eseteket utólag rögzítették. Ezért a jegyzőkönyv nemcsak az Andocson áttért zárandokokat, hanem azokat az áttérteket is rögzíti, akik nem ~~ismerték~~ ^{keresték} fel a kegyhelyet, illetően Andocson laktak. Mindebből következik, hogy a felekezeti, a nem és társadalmi hovatartozás vizsgálata azokra az esetekre korlátozódik, amelyeket 1738 után jegyeztek fel.

Jól megfigyelhető az áttértek számának fokozatos csökkenése, ami már 1730 után bekövetkezett, majd az 1760-as évektől még világosabban észlelhető. Ilyen tendenciát követhetünk nyomon több más dunántúli zárandokhelyen, ami azt mutatja, hogy egyrészt az áttérések magas előfordulása egybeesik a kegyhelyek felfelé ívelő periódusával. Másrészt a zárandokhelyeknek elsősorban a XVII. század végén és a XVIII. század első felében volt nagy szerepe a rekatolizációban. Az áttértek eredeti felekezeteként Andocson a kálvinista, a lutheránus és a zsidó egyaránt előfordul, a kálvinisták aránya kb. kétszerese a lutheránusokénak. A felekezeti megoszlás időbeli alakulása azt mutatja, hogy az első időszakban a kálvinisták voltak többségben a lutheránusokkal szemben, majd a két felekezethez tartozók aránya, a kálvinisták továbbra is fennmaradó némi túlsúlya mellett fokozatosan kiegyenlítődni látszik. A férfiak és nők először csaknem egyenlő arányban szerepelnek az áttértek között, majd ez az arány eltolódik a nők és a gyermekek javára. A férfiak összlétszáma jóval meghaladja a nőké, s feltűnő a gyermekeknek még a nőknél is magasabb aránya. Ez arra enged következtetni, hogy a nők általában valamivel tovább ragaszkodtak korábbi vallási meggyőződésükhöz, mint a férfiak.

A zárandokok mirákulumfeljegyzésekben rögzített származáshelye alapján Andocs szűkebb vonzáskörzete Somogy megyének északon a Balaton, délen a Kapos folyó által határolt területe, amit keleten a Sárvíz, nyugaton két másik kegyhely, Segesd és Homokkomárom vonzáskörzete határol. A szűkebb vonzáskörzet délen néhány

helyen túlnyúlik a Kapos folyón, a tág vonzáskörzetbe a szűkebbtől nem túlságosan távol, elszórtan fekvő néhány kisebb település tartozik. Mivel az andocsi ferencesek a zárándokhely ellátása mellett kiterjedt missziós tevékenységet is végeztek, az általuk bejárt kolduló körutak összevetése a zárándokok származási helyével további következtetésekre ad alkalmat a vonzáskörzetek szerveződéséről. A szerzetesek kolduló és missziós tevékenységét Madarász László, Somogy vármegye viceispánja engedélyezte nem sokkal a ferencesek letelepedése után, 1719-ben. A ferencesek hét útvonalat jártak be rendszeresen. Ezeket úgy állították össze, hogy rövidebb, kisebb igénybevételt jelentő és hosszabb, nagyobb teherbírást követelő utak egyaránt legyenek közöttük. A ferencesek a katolikus többségű területek mellett vegyes vallású, sőt olyan településeket is felkerestek, amelyek lakosságának nagyobb része nem a katolikus felekezethez tartozott. A koldulási terület határa északon a Balaton, kelet felé nem éri el a Kapos folyó vonalát, délen a Kaposon túlnyúlva a Zselicséget érintve egészen a Dráváig terjed. Nyugat felé a koldulási terület nagy ívben megkerüli a segesdi ferencesek illetőségi körét, és nem érinti a kanizsai ferencesekhez tartozó területet sem. A koldulási terület kelet felé valamivel kisebb, dél és nyugat felé valamivel nagyobb, mint a kegyhely szűkebb vonzáskörzete, északi határa a természetes határ miatt egybeesik a kegyhely vonzáskörzetének északi határával.

A koldulási terület vonzáskörzetnél kisebb kiterjedését kelet felé a vegyes vallású és más vallású települések sűrűsödése indokolja. Dél és nyugat felé a koldulási területnek a vonzáskörzete lényegesen egybeesik azzal a területtel, amelyen az andocsi ferencesek eredményes térítő tevékenységet folytattak, amint ezt az áttértek származási helye, az Andocson vagy filiáin áttértek származási helye, illetve a térítések helye tanúsítja. A térítési helyek azt mutatják, hogy az andocsi ferencesek nemcsak saját településükön, hanem szórványosan attól távolabb, sőt a koldulási területen kívül is térítettek (pl. Sümeg), ami föltehetően rendi kapcsolatokkal magyarázható. Az Andocson vagy filiáin áttért, távolabbról származó személyek egyben zárándokoknak is tekinthetők, akik hozzájárulnak a kegyhely tág vonzáskörzetének további bővüléséhez. A térképek összevetéséből kitűnik, hogy a koldulás, amely pasztorációs, térítő tevékenységet is jelentett, a kegyhelyhez közelebb fekvő, katolikus többségű területeken volt nagyobb hatással a kegyhely vonzáskörzetének alakulására. A nem katolikus és vegyes vallású, valamint a kegyhelytől távolabb fekvő, más zárándokhelyek vonzáskörzetébe tartozó területeken ez a hatás csak kisebb mértékben vagy egyáltalán nem érvényesült.

A zárándoklatok hangulatának felidézésére befejezésül álljon itt egy ének abból a *Mária andacsi szárándok* című ponyvafüzetből, amit Tomentsek János adott ki Kalocsán a XIX. század első felében:

Ének, A melyet mondbatsz, midőn onnan hazúl a Szent Helyre indulsz

El nem kerülheti Isten országát,
Ki híven tiszteli a Szűz Máriát.

Refr.: Mária Magyarok Anyja,
Árva Hazánk pártfogója.

Foganatos ennek esedezése;
Kedves Isten előtt az ő kérése.

Ah szép Liliom száll! te hozzád futunk,
Te Szent Fiad előtt artzra borulunk.

Szent Neved illattya után sietünk,
Mert csak ettől vagyon nekünk életünk.

Néked fel-áldozzuk útazásunkat,
Tselekedetünket, s gondolatunkat.

Légy előttünk járó fényes tsillagunk,
Nyomorúságunkban hív úti társunk.

Tarts-meg egészségben ezen útunkban,
Hogy részesülhessünk meg-látásodban.

Mi-is magasztaljuk Szüzességedet,
Az mi kérésünkben te Szent Nevedet.

Jegyzet

A tanulmány alapjául szolgáló monográfia: Tüskés Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp. 1993. Itt a teljes forrás- és irodalomjegyzék, illusztrációs anyag, valamint a megállapítások tágabb összefüggései is megtalálhatók.

Giczy János rajza